

NÓGRÁDI ÉVSZÁZADOK

Adatok és források a Nógrád megyei

Levéltárból. Összeállította:

Schneider Miklós

(A Nógrád megyei Levéltár és a Magyar Történelmi Társulat Nógrád megyei csoportjának kiadványa. Salgótarján, 1976. 190 old.)

Tizennégy tagú tudós szerkesztő bizottság bevonásával Nógrád megye tanácsa néhány évvel ezelőtt négykötetes, nagygényű munkában megíratta és kiadta Nógrád megye történetét. A kitűnő munka — egyszersmind kiváló kezdeményezés a megyék illeten szellemi versenyében — felöleli a megye történetét a legrégebb — régészeti — időkől kezdve mindmáig.

Mintegy kiegészítésként — ám önálló olvasmányként is — jelent meg 1976 végén a Nógrádi Évszázadok című munka, amelyet a Levéltár igazgatója, Schneider Miklós állított össze. Olvasókönyv a megye történetéhez, ezt az alcímet viseli a történelmi mű, amely, noha okmánytár, mégis van olyan olvasmány — és nemcsak a szaktudós, hanem a történelem iránt érdeklődő átlagolvasó számára is —, mint akárhány „történelmi krimi”. Okmánytárak latinból fordított vagy eredetileg is magyarul írt másolataiból és a rendelkezésre állott eredeti anyagból válogatta össze a könyv szerkesztője ezt az „olvasókönyvet”. Az olvasó előtt végigfut nemcsak egy megye, hanem vele együtt maga az ország történelme is. Csupa okmány, királyi, főúri, főpásztori oklevél, dokumentum, adóösszeírás, jegyzőkönyv, alispáni jelentés, körözölével — szöveghűen — rövid, tartalmas magyarázattal.

A dokumentumok eleje: II. András király adománylevele a Nógrád megyei Lengyend földjéről, határleírással, 1216-ban íródott. Az utolsó idézett okmány — a sziráki községi tanács alakuló

ülésének jegyzőkönyve — 1950-es keltezésű. Tartalmi rendjét így osztja fel a szerkesztő: a mohácsi vész előtti kor; a három részre szakadt Magyarország korszaka 1526—1711, a feudalizmus utolsó évszázada és a reformkor (1711—1848); a forradalom és a szabadságharc (1848—1849); a kapitalizmus kora az első világháború végéig, 1918-ig; a polgári forradalom és a Tanácsköztársaság (1918—1919); a Horthy-korszak (1919—1944); végül a népi demokratikus Magyarország korszaka.

Milyen izgalmas például az az okmány, amely 1335-ben kelt és a *Károly Róbert* ellen lázadó *Zách Felicián* birtokainak a Cselényiek számára való átadásáról szól; az Arany-ballada sora jut eszünkbe ezt olvasván... „fiam, Cselényi...!” Avagy egy másik dekrétum, amelyben a mindig adósságokkal küzdő *Zsigmond király* hasonlóan könyryű kezű felesége, *Borbála* adja zálogba 1437-ben a tolmácsi vámot. S még néhány villanás a megye — és vele együtt az ország — múltjából: *Hunyadi* levele a csehekkel kötött béke dolgában. A megyék sürgetik a parasztfelkelők elleni segítséget Abauj vármegyétől 1514-ben, amikor *Székely György* fellázadt. A török had Füleket fenyegeti. *Evlja Cselebi* török utazó leírása Nógrád váráról, 1663. Tanúvallomások egy boszorkánysággal vádolt nagyorszi asszony ügyében, 1692. II. *Rákóczi Ferenc* felkelésre szólítja a megyét, 1704; *Rákóczi* megdorgálja Pásztó vezetőit; ugyanakkor *Széchenyi István* üdvözli a Nógrádi Nemzeti Intézet megalakulását (1832). Felállítják a takarékpénztárat, 1844. Nógrád asszonyaihoz szóló felhívás a honvédség támogatására, 1849. A császári főbiztos jelentése a forradalom utáni helyzetről, 1849. *Bettyárok* elleni óvintézkedések, 1850. *Rózsa Sándor* körözése, 1853. *Madách Imre* rendőri felügyelet alá való he-

lyezése, 1853. Mauks Ilona válókeresete Mikszáth Kálmán ellen, 1876. (1882-ben újra házasságot kötöttek Mohorán). Készülődés Ferenc József fogadtatására, 1894. és hadifoglyok bevonása a mezőgazdasági munkába, 1916. S ezek után már a mai idők.

Összesen 111 „dokumentumot” szemelt ki a szerkesztő az olvasókönyv céljára, gazdag levéltári irodalom és ún. levéltári fondok felhasználásával. 104 községről tétetik említés, de csak a mai Nógrád megye területével foglalkozik a könyv, Nógrád megye Szlo-

vákiába eső harmadával nem. A könyv 800 példányban jelent meg, de véleményünk szerint akár nagyobb példányszámbot és méggye ilyen terjedelmet is elbírt volna a kiadvány, azaz az éreklődés, mert az ilyen okmánytárak amellett, hogy növelik egy-egy faj lakóiban a történelmi tudatot, gazdagítják a honismeretet, a megyén kívüli élők számára is érdekes, hasznos — néha vidám, máskor szomorú — olvasmányok.

Sz. V.

MEZŐKÖVESD VÁROS MONOGRAFIÁJA

Szerk.: dr. Sárközi Zoltán és dr. Sándor István

(Kiadta Mezőkövesd város Tanácsa, 1976. 796 old.)

A honismereti mozgalomnak egyik legszerencsésebb helytörténetírási eredménye a Mezőkövesd város történetét tartalmazó könyv. Sikerült ötvözni, mivel a történész és a néprajzkutató szakemberek, valamint a helyi gyűjtők és visszaemlékezők tanulmányait és adatait egyaránt tartalmazza. A szerkesztőtársak szakmailag is kiegészítik egymást: mindkettő kövesdi származású és indíttatású lokálpatrióta; Sárközi Zoltán történész, Sándor István néprajzos.

A kötetet négy részre osztották. Az I. rész a település földrajzi helyzetét ismerteti vázlatosan. A II. rész időrendi tanulmányait négyoldalas régészeti áttekintés vezeti be. Ezután következik Mezőkövesd város történetének áttekintése 1275-től 1918-ig, majd az 1918—1945 közötti időszak. A felszabadulás utáni korról kapcsolatban hosszabb-rövidebb áttekintést kapunk Mezőkövesd város mezőgazdaságáról, kereskedelméről, iparáról, kommunális fejlődéséről, társadalmi-politikai életéről, közoktatásáról, valamint kulturális forradalmáról, majd rövid eseménynaptár zárja a II. rész első felét. A II. rész B-felét Egyéb tanulmányok, visszaemlékezések címmel osztották be. A rövid III. rész a matyók antropológiájával foglalkozik. A IV. rész a néprajzot tárgyalja és 32 tanulmányból áll. Végül a városi tanácselnök utószavát olvashatjuk, előtte pedig a szer-

zők foglalkozását és munkahelyét sorolja fel a könyv.

A következőkben részletesebben foglalkozunk a kötet néhány fontosabb tanulmányával.

Sárközi Zoltán: Mezőkövesd története, 1275—1918 c. írásában különösen a középkori mezővárost, a török hódoltság korát és az „újjászületés”-t foglalja össze olyan szakszerűen és tömören, amivel kevés régi mezőváros története dicsekedhet. A szakirodalom mellett ugyanis sok új levéltári adatra támaszkodik. A matyóság történeti kialakulása c. alpontban elemzi e bizonyítja a matyó elnevezés XVIII. századi eredetét, amikor az az ellenreformációval és a katolikus telepítéssel összefüggő gúnynev volt. A feudális kor áttekintése után a polgári átalakulással fejezi be tanulmányát, amely 919 bizonyító és magyarázó jegyzetanyagot tartalmaz.

Mértéktartó tanulmányt olvashatunk Papp Zoltántól a Tanácsköztársaságról, a Horthy-rendszerről pedig — ahol az alcímek tördelése külön magyarázatra szorulna — csak érintőlegesen.

A felszabadulás utáni időszakot a helyi igazgatásban és oktatásban tevékenykedő szakemberek írták, akik a történetírásban járatosak. Stílusuk inkább közigazgatási jellegűre vall, mint történelmi értékelésre. Jellemző, hogy témáikat a forráshelyek és a visszaemlékezők megjelölése nélkül írták. Így nem véletlen, hogy pl. a földosztásnál 148 család „kb. 483 kat. h.” földet kapott a 209. old. szerzője szerint, míg a 317. oldalon 135 családnak 1400 kat. h. kiosztásáról tud a másik szerző. Olvasmányos a mezőgazdaságról, az iparról és a kereskedelemről szóló áttekintés.

Az Egyéb tanulmányok, visszaemlékezések címen (sajnos csak a tartalomjegyzékben!) csoportosított 66 oldal fontos kiegészítéseket ad a történelmi részhez. *Bán József* értékes tanulmányban foglalja össze Mezőkövesd és környékének 1849-es szerepét és a szabadságharc hagyományainak továbbélését. *Sárközi Zoltán* (mint a summásság országos történelmi szakértője) az elszegényedésről, az idénymunkáról, a vándormunkáról és a kivándorlásról ír. Hangsúlyozza, hogy a „magyar nyelvterület legtípusosabb summásvidéke” lett Mezőkövesd és környéke. *Kiss Gyula* Mezőkövesd sajtója címen az 1897—1948 közötti helyi hetilapokról, kalendáriumokról és nyomdákra tudósít: válaszolva a korabeli helyi kulturális és gazdasági-társadalmi eszmefuttatásokra is. *Kapólnai Iván* Történelmi-statistikai vizsgálódások c. tanulmánya kiemelkedően értékes elemzéseket tartalmaz a XVI. századtól a II. világháborúig. Külön tárgyalja és társadalmi értékelésben is részletezi a népességet, az állattenyésztést és a földművelést. Ezután jó áttekintést kapunk a szociális és kulturális, majd az egészségügyi és műveltségi helyzet másfel- illetve kétév-százados alakulásáról. Kiemelkedő a jegyzetanyag is. A történelmi részt a helyi munkásmozgalomról szóló két visszaemlékezés (emlékirat és visszaemlékezés) zárja le. Ezek a tanulmányok és visszaemlékezések kiegészítik a történelmi időrendiségben írt tanulmányokat. Megfontolandó, illetve vitatható azonban az, hogy ezeknek nagyobb részét nem kellett volna-e időrendileg is beilleszteni a II. rész A-felébe.

A néprajzról szóló IV. rész tulajdonképpen a könyv második fele. Néhány újabb helytörténeti kiadványhoz (Oroszáza, Tápé, Mezőberény stb.) hasonló-

an ebben a kötetben is részletes néprajzi rendszerezésű — a történelmi részt jól kiegészítő — áttekintést találunk. Ez Mezőkövesdnél különösen jogos, hiszen a matyók életmódjáról köztudomásúan sok nézet és tanulmány látott korábban is napvilágot.

A Matyó társadalom c. első tanulmányban *Herkely László* a had, a házközösség és a legény-leányélet címszavak alatt vázolja a matyó közösségi életet. Ezután *Sándor István* a Summásélet-ben néprajzi elemekkel (a summásélet mint a nagycsalád egyik bomlasztója, a munkaritmus, „az időszakos hazátlanság” stb.) egészíti ki *Sárközi* hasonló témájú tanulmányát. A matyó népviseletről képekkel is gazdagon illusztrált tanulmányparost látunk utána *Györffy István*, illetve *Györffy-Féi Edit* tollából. Ezután sorakoznak a következő fejezetek a néprajztudomány minden területéről, amelyek közül csak néhányat említünk: A test technikája. A falukép, Lakóház—istálló, Matyóföldi tüzelők és szénatartók. A ház belseje, Mezőkövesdi bútorok. Állattartás. Állatgyógyítás. A matyók mezőgazdasága, Táplálkozás. A matyó himzés, Kis Jankó Bori, Fonóélet. A matyó lakodalom, A matyó tájnyelv, Mezőkövesd mesekincséből, Karácsonyi szokások. Népdal, Népzene. Végül pedig Az örökség c. szerkesztői utószó zárja a sort, amely azt elemzi, hogy mit menten meg — mint haladó hagyományt — az új, a városossá vált Mezőkövesd a „néz századok alatt ápoló hagyományos műveltségéből”.

Végül ismét csak dicséret illeti a szerkesztőparost gondos munkásságáért. A gazdagon illusztrált kötet nemcsak a helyi érdeklődésre tarthat számot.

Dr. Sági Vilmos

PEST MEGYE VERSEKÉBEN

Szerk.: *Baranyi Ferenc*

(A Pest megyei Tanács Közművelődési Bizottságának kiadása, 1975. 192 old.)

Egy ezerkétyszáz példányban megjelent, számozott, miniatűr kiadványról írom ezeket a sorokat. Túl a bibliofil érényeken azért örülünk különösen e kis könyvnek, mert beszédesen bizonyítja, hogy Pest megye ad magára. *Békés István* Pest megyei barangolások c. kötetében számbavette a jelent, ez a kiad-

vány pedig a megye költői múltját térképezi. Így Pest megye is felzárkózott azon megyék sorába, amelyek összeállítják — tudományos műszóval élve — saját irodalmi topográfiájukat. Külön jó, hogy a kötet szerkesztő gazdája maga is költő.

A könyv palettájára *Vörösmartyól* kezdődően gyűjti a színeket, és saját nemzedékének néhány versével is gazdagítja a kötetet. A kis könyv szinte verses hazai történelem. *Zách Klára* tragédiája már *Vörösmartyó* is versre

indítja, de elborong a szörnyű tragédián
 Áprily Lajos is:
 azt hiszem néha:
 erre menekül
 s befut hozzám
 a rémült Zách-kisasszony!

(Visegrád)

A Felicián lánya c. versében pedig újra éli Áprily a költői lélekben megmegújuló tragédiát. Természetesen nem hiányzik a kötetből a „Zách Bódognak bosszús szellemé”-t idéző *Petőfi és Arany* klasszikus balladája sem. Baranyi telitalálata volt Arany Stanzáit idézni a Mátyás dalünnepe c. eposzi kísérletből! *Illyés Gyula*: Dózsa György beszéde a ceglédi piacon nehéz sorai tömbként zuhannak az olvasóra. Aztán a reformkor (*Vörösmarty*: Főti dal) után Pest megye Petőfije kap hangot a Galgapartihoz c. ifjúkori költeménye mellett az 1845-ös — Dömsödön írt — Piroslík mári a fákon a levél c. versével. Tudom, hogy egy antológiának határai vannak, mégis szívesen láttam volna az ugyan-csak Dömsödön kelet Várady Antalhoz c. verset, ahol Petőfi először összegezte forradalmi hivatását. És ha még valami elfért volna a reformkorból, hát *Kölcsey*: Rákos nimfájához c. versének is itt lett volna helye! Arany János Marci bácsija (A vén gulyás) a költő nagykörösi világának dokumentuma, és külön örültem a kevéssé ismert ráckevei balladáknak. Arany Népdalának! (A nemrég elhunyt *Vujcicses Tihamér* varázsos zenével festette alá e ballada világát!) Szerencsés kézzel választotta Baranyi a szabadságharcra emlékeztető *Mátyás Ferenc* verset, A bicskei csatát, és Gyóni versét, A dabusi új harangokat!

Valóságos költői verseny bontakozik ki a szép kötetben. *Vas István* Szentendreirei elégiája társul az Áprily versekhez, Monor és Ócsa tájait megejtő varázssal rögzíti a minden ízében Pest megyei gyökerű *Falu Tamás*. A ráckevei járás — Dunaharaszti — költője *Tornai József*, aki hiteles költői remekléssel jelzi az Ének a HÉV-villamosokhoz c. versében a bejárók életét, és Autógyári ódájában *József Attila* nagy várospereimi verseit folytatja. A Dunaha-

raszti c. Tornai versnek ez az első megfogalmazása, a válogatott versekben találjuk a végső változatot! *Szerb György* Ráckeve verse, *Kerekes András* Suránya vagy Gődöllője a kötetbe való, ezután e költőre is jobban kell figyelnünk! Az országot végigjáró *Berda József*, a jó ízek és borok költője a Főti dal modern párversét valósítja meg Egy borospince felirataként c. munkájában. Örültem annak, hogy Baranyi sajátmagát nem rekesztette ki a kötetből! Kevés olyan bea megye századainak, mint éppen saját szédes összefoglalását találhatta volna Duna—Tisza köze c. versét.

A Pest megyei Tanács Közművelődési Bizottsága, dr. *Csicsay Iván* felelős kiadó aigha fordíthatnák volna jobb kezdeményezésre, kiadványra a pénzt, mint e felszabadulásunk 30. és Vác városa 900. évfordulójára kiadott kötetre. A kitűnő kezdeményezés azonban újabb feladatokat is körvonalaz. Jó lenne ezt a mindössze 1200 példányban megjelent könyvészeti remekművet újabb-egyszerűbb 3000 példányban kiadni, hogy eljuthasson a megye minden irodalombarátjához. Folytatom a kíván-századok címűt — amely összefoglalná a megye fontosabb irodalmi szövegemlékeit. *Taurinus* és *Tabero* szövegfeljegyzéseit Dózsa ceglédi beszédéről, *Szegedi Kiss István* verseiből részletet, *Oláh Miklós* feljegyzéseit és másokét is Visegrádról, a reneszánsz földi paradicsomról. Török kori utazók feljegyzéseit Ráckevéről, a népes XVI—XVII. századi kereskedővárosról, a korai Dunát leíró verseket — pl. *Koroknay Sándorét* a XIX. század elejéről a makádi-kulcsi Duna szépségéről, krónikarészleteket —, *Balla Gergelyét* Nagykörösről és a névtelenebbekét szerte a megyéről. *Várady Antal* feledhetetlenül írja le, hogyan utaztak hajdan kofakocsin Dömsödre — neki írta Petőfi a versét! — és egy ilyen kiadványt össze lehetne kötni a megye irodalmi topográfiai adattárával is. Hiszek abban, hogy a Pest megyei Tanács Közművelődési Bizottsága módot talál a megye nemes irodalmi hagyományainak további ápolására. Úgy érzem, nyitott kapukat döngetek...

Kovács József László

A BALATONI CSATA

Veszprém megye felszabadításának katonai története

(Kiadja a Veszprém megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya, Veszprém, 1976. 494 old.)

Balatonai csata néven foglalható össze a második világháborúnak az a három szovjet és két német hadművelete, amely a Balaton térségében zajlott le, vagy pedig érintette ezt a területet. Veress D. Csaba munkája az első olyan hadtörténeti mű, amely a körzetben lezajlott hadi eseményeket összefoglalóan és teljes részletességgel feltárja a szovjet, a német, valamint a magyar katonai és polgári levéltárak, könyvtári anyagok és visszaemlékezések alapján. A kötet az 1944. december 1. és 1945. március 30. között lezajlott események krónikája. E négy hónap súlyos áldozatokkal járó harcainak hozták Veszprém megye számára a felszabadulást.

A német hadsereg felismerve a tó környékének jó terepadottságát, a Balaton körül kiépített védelmi vonalból akarta megakadályozni a szovjet csapatok előrenyomulását. Innen indult ki az az ellenlökés is, amelynek célja a körükerített Budapest felmentése volt. A szerző napról napra követve tárja fel a csaták, hadi események történetét, elemelve mindkét hadviselő fél ember- és harcianyag-bevetéseit, veszteségeit, hullámzó előre- és visszavonulásait, s végül a németekre mért döntő csapást: a megye felszabadírásiért indított utolsó nagy csatát.

A németek a Balatonra támaszkodva építették ki a német birodalom délkeleti határait védő „Margit” és „Klára” védelmi övezeteket. A Budapest felmentésére indított három katonai ellencsapás közül pedig kettő, a „Konrad II.” és a „Konrad III.” ebből a térségből indult ki. A szerző bizonyítja, hogy a térség észak-északkeleti részén bontakozott ki a németek „Tavaszi ébredés” fedőnevű ellentámadása, amelynek kudarca megpecsételte a birodalom délkeleti részének sorsát.

E támadás összeomlása után bontakozott ki a 2. és a 3. Ukrán Frontok bécsi támadó hadműveletének főcsapása, amely végső kifejtésében hozzájárult a német fasiszták teljes vereségéhez.

A könyv az olvasót érthetően lebilincseli, különösen akkor, ha maga is résztvevője, szemtanúja volt az akkori eseményeknek. A Veszprém megyei hadi események a „Margit”-vonal át-törése után kezdődtek, amikor 1944. január 1. és 15. között erős légi tevékenység indult meg, elsősorban a németek utánpótlási, közlekedési útvonalai, valamint a hadi fontosságú üzemek ellen. Az események leírásának nemcsak a rendszerezett feltárás az előnye, hanem az is, hogy a szerző mindezeket társadalmi, politikai és katonapolitikai összefüggéseiben tárgyalja. Kitér a hadszíntér eseményeinek előzményeire, s a megyei események tárgyalása után szól a harci cselekmények következményeiről is.

Veress D. Csaba tízéves kutatómunkájának eredménye ez a könyv. Kitaró türelemmel, a történelmi hűség iránti alázattal, pontossággal derített fel minden adatot. Személyesen végigjárta a megye valamennyi települését, s így gyűjtötte a visszaemlékezéseket, a tárgyi és más bizonyító erejű adatokat. Kutatómunkájára jellemző egy 1972-es epizód. Alsóörs határában a Balatonparti nádasban egy, a II. világháború idején lezuhant szovjet repülőgép roncsaira bukkantak. A szerző már a roncs kiemelése előtt közölte, hogy melyik gép maradványa került elő, s a gép lelövésének idejéről is tájékoztatót. (Ezt követően azonosították személyzetét is, és katonai pompával temették új nyugvóhelyre a hősi halottakat.)

Emlékezetesek azok a leírások, amelyek a németek utolsó, kétségbeesett erőfeszítéseit mutatják be, amikor már csak a felkoncolás, a polgári lakosság terrorizálása, az erőszakos kitelepítés, a deportálás, a szökötték féktelen üldözése volt egyetlen lehetőségük. A könyv lapjain név szerint is ott sorakoznak azok, akik áldozatai voltak ennek a terrornak. Katonaszökevények vagy csak egyszerűen félelemből elbujdosottak, polgári lakosok száza nem érhették meg a felszabadulást. Az erre vonatkozó adatok, leírások megdöbbentőek. Ugyanakkor a humanitás, a segítőkészség példái is ott sorakoznak a könyv lapjain.

A kötet huszonkilenc fényképfelvélt tartalmaz. Készítői V. A. Szuycse marsall, a szovjet 17. légi hadsereg parancsnoka és Sreit József veszprémi fényképész voltak. Az események leírá-

sát számos hadműveleti térképészlet teszi szemléletessé. A könyv közli még a harcokban részt vevő szovjet és német páncélosok, repülőgépek főbb műszaki adatait is.

A mű nem csak kiemelkedő helyismereti jelentősége miatt érdemel em-

lítést (Veszprém megyében helyismereti törzsanyag), hanem azért is, mert hazánkban egyedülálló a katonaiszak-könyvek sorában: egy megye hadi eseményeit mutatja be hitelesen, tárgyilagos pontossággal, forrásértékű adatok közlésével.

Tölgyesi József

CSAKÓ SAROLTA—JENEI KÁROLY:

A TELEFONGYÁR TÖRTÉNETE, 1876—1976

(Kiadta a Telefongyár, Bp., 1976. 300 old.)

A gyár százéves jubileumára megjelent könyv előszavát *Rózsavölgyi József* vezérigazgató írta. Néhány sorban visszaemlékezik a gyár alakulására, a sokféle gyártmányra és megállapítja, hogy „a Telefongyár sok próbát kiállt, szép mozgalmi hagyományokkal rendelkező kollektívája sokszor bebizonyította hűségét és akaraterejét”.

A könyv első része — a Telefongyár főként fejlődése, 1876—1948 — *Jenei Károlytól származik*. A második részt — a Telefongyár az államosítástól a centenáriumi évfordulóig, 1948—1976 — *Czakó Sarolta* állította össze.

Jenei Károly alapos kutatómunkával tárta fel e nagy múltú gyár indulásának körülményeit. Az első üzemet a VIII. kerületi Stáció (ma Baross) utca 22. szám alatt nyitotta meg *Neuhöld János*, aki — a cégbírósi bejegyzés szerint — távirda építészeti iparos és mérnök. Az itteni műhelyben 10—12 műszerész dolgozott. Morse-rendszerű távirógépeket gyártottak. 1877-ben a Hadügyminisztériumnak dolgoztak. Időközben szűk lett a műhely, ezért 1879-ben a VII. kerületi Dohány utca 80. szám alatti kb. 800 négyszögölnyi telken *Neuhöld* gyárat épített. Itt már 150 munkása volt, s távirdagyárosnak nevezik.

Ebben az időben 50 állomásos távbeszélő központot szerelt fel Pécsen, de közben felfigyelt egy iparágra, a vasútbiztosító berendezések gyártására. *Neuhöld* felismerte e biztosító berendezések fontosságát, s Magyarországon ő volt az első, aki elkezdte gyártásukat.

Az 1883-as gyártmányjegyzék alapján a szerző megállapítja, hogy milyen sok területen voltak elsők fontos ter-

mékek gyártásában. Megalapozottnak látszik tehát *Neuhöld János*nak az illetékes miniszterhez benyújtott állami kedvezmény megadására vonatkozó kérelme, amit meg is kapott.

A gyár a Dohány utcai telket is „kinnötte”, s 1885-ben a VII. kerületi Damjanich utca 21. szám alatt egy nagyobb gyártelepet létesített, főleg a helyigényes vasútbiztosító berendezések miatt.

Külön fejezet foglalkozik a banktőke megnyerésével, valamint a részvénytársaság megalapításával (1891—1894). A gyárnak csekély volt a forgótőkéje és a megrendelők — az államvasutak, a postaigazgatóság — lassan egyenlítették ki tartozásukat. Vagyon tehát volt, de pénz nem. Ezt a helyzetet oldotta meg a részvénytársaság.

Ezután kerül sor „a régi gyártási profil folytatása közkereseti társaság keretében 1894—1899” című korszak ismertetésére, majd a hannoveri telefongyárral való (1900—1911) kapcsolatra. Újabb költözések: 1894. novemberében az Aréna (Dózsa György) út 16. szám, 1895-ben pedig a VIII. kerületi Szilágyi utca 3. szám alatt bérelt a gyár helyiséget.

1900-ban már a Gizella úton építkeztek és 1911-ben Telefongyár néven magyar vállalatá alakult át az üzern. A könyvben szereplő régi képeken láthatjuk az 1905. évi elektromos autómobil jelzőtükröt, továbbá az ebből az időből való induktoros asztali telefont, a központi kapcsolószekrényt, a CB telefonkészüléket és a sorompóhajtóműt.

Kevés a gyári munkásmozgalomra vonatkozó adat. Olvashatunk az 1904. február 19-i munkabeszüntetésről, valamint arról, hogy 1910. november 29-én az esztergályosok és a szerszámkészítők három napig sztrájkoltak, mert a gyár főmérnöke arra akarta őket kényszeríteni, hogy saját pénzükhöz vegyék meg a szerszámukat. A Vas- és Fémmunkás Szakszervezet melléjük

állt, s kizárásukat a gyár érvénytelenítette.

Az önálló magyar részvénytársaság megalakulását és működését külön részletezi a könyv. Ebben az időben a telefongyári munkások már tevékenyebben vettek részt a politikai és bérharcokban. Több bizalmi férfit indokolatlanul elbocsátottak, mire a szakszervezet munkavállalási tilalom alá helyezte a gyárat. 1912. március 4-én tüntető sétat tartottak az általános választójog kivívása érdekében. 1912. május 5-én az összes gyári munkás sztrájkolt, de eredménytelenül. Ezekén kívül még számos megmozdulásban vettek részt a Telefongyár dolgozói.

A Tanácsköztársaság időszakára vonatkozó adatok száma — feltehetően okmányok hiányában — csekély. A szocializálás után termelési biztos került a gyár élére. A munkástanács tagjai közül a könyv csak Kender Károlyt említi, aki a „legaktívabb” tag volt. A Telefongyárat a Szociális Termelés Népbiztossága elektromos ipari szakosztályának IX. alosztályához osztották be. Kiemeli a könyv, hogy az intervenció idején a gyárban is megindult a toborzás a Vörös Hadseregbe. Horváth Imre és Krámer Sándor (a KIMSZ vezetője) lett vöröskatoná.

1919. július 7-én Mihály Dénes egész Európában elsőként bemutatta a televíziót. A neve „TELEHOR” volt, s több kilométerre is közvetített képeket. Ezt a készüléket Mihály Dénes Neuhold Kornél ügyvezető igazgató támogatásával két éven át a Telefongyár laboratóriumában kísérletezte ki.

1921-ben rádióvevő-készüléket szállítottak a Honvédelmi Minisztériumnak. 1923-ban Magyarországon elsőként gyártottak detektoros készüléket. Hosszú kísérletezések után lássan megkezdik a rádiógyártást, egyelőre igen sok problémával.

A továbbiak során képet kapunk a vállalat új főreszvényeseiről, a gyár működéséről a gazdasági válság (1929—1933) idején, az új konjunktúra előleiről (1934—1933), és a második világháborús elkőkészületekről.

1939-ben a gyár hadiüzem lett, a rendelkezések sokasodtak. A munkáslétszám 1944 tavaszán 1789 főre emelkedett. A dolgozók utasítást kaptak, hogy a kitelepítésig folytassák a munkát. A gyár felrobbantása elmaradt, az ostrom 1944 december 31-én megkezdődött. A szovjet csapatok január 12-én jelentek meg a Hungária körüli gyártelepen.

Odajnyik mérnök-örnagy irányításával rövidesen megindult a gyár helyreállítása. A könyv részletesen ismerteti a károkat, a vagyoni helyzetet, majd az üzemi bizottság megalakulásával (1945) és működésével foglalkozik. A két munkáspárt üzemi szervezetének egyesülése után, 1948-ban munkásigazgató, Farkas János került a gyár élére.

A szocialista építés útján című fejezetben szerepel a gyár első szocialista terve, nagyszámú statisztikai adattal. 1949-ben újabb államosításra került sor, s Bogát László igazgatóra hárult a nagyhirű gyár vezetése. A könyv ismerteti azokat a küzdelmeket, amelyeket az első öt éves tervidőszakban vállaltak a dolgozók.

Czakó Sarolta sorra ismerteti a gyár terveit, de nem mulasztja el a párt-és szakszervezeti mozgalommal kapcsolatos eredményeket sem. Helyet kapott továbbá írásában a tanácsyüttes és a színjátszás is. Végül az új gazdaságirányítási rendszer bevezetéséről és eredményeiről is átfogó képet kapunk. A közzölt szöveget számos képpel gazdagították a szerzők.

Dr. Légrádi Dezső

SALLO ISTVÁN—KARDALUS JÁNOS:

KAPUK ÉS KERÍTÉSEK HARGITA MEGYÉBEN:

(Kiadja a Hargita megye Művelődési és Szocialista Nevelési Bizottsága Népi Alkotások és Művészeti Tömegmozgalom megyei Irányító Központja. Csíkszereda, 1977. 4 oldal szöveg + 74 oldal kép.)

Egy népművészeti album lapozgatása közben ötlük fel bennünk, amint kapukat, kerítéseket nézegetünk, hogy a

műértékek és a népi munkák közötti összefüggés csöppet sem erőszkolt, mert akár dekoratív indíttatású valamilyen „termék”, akár nem, a valószínűség, értes mérlegén összevethető. Nézzük meg a léc- és deszkakompozíciók némelyikét, nem adhatná-e el némelyiket valami ügyeskedő akár opart műként!? A kapuk, erőből feszülő tömegükkel, a kötések okos, nyugalmat

sugárzó illeszkedésével, fogózkodásával, a nyílások, úrok ritmikus rendjével, a súlyos, nehéz elemekhez a maga könnyűvel, derűs, röppenni kész tartásával társuló zsindegy, a kelő nap sugarait a nagykapu köríve alatt légbe vetítő lécsor, a lábához boruló, térdeplésből magasra szökkenő, indán repeső virágsor, madarak, szélrózsák, a határőrizők éjjel-nappal ébren vigyázását jelképező napfelhőld monumentálisak, sohasem mordók, mindig erőt sugárzó egységben magaslanak; kifejezik, összeszítik építő és épített világban elfoglalt helyéről való vélekedését, mert ezek nem csupán bejáratok, nemcsak díszes nyílások a szekéren és a gyalog közlekedők számára, de jelek, egyfajta összefoglaló, jelképes „leírásai” szerkezettel, ábrákkal, anyaggal az életnek, mi szekér- és marbajársnyira „történiák” körös-körül, szantón, legelőn, kaszálón, erdőn, juhszálláson, tornácán, szobában, csűrben, istállóban. Jól tudták, érezték ezt a kapuállítók, kapu előtt üldögélők, az újonnan állított építményt értő szemmel nézegetők.

A természeti formákkal, elemekkel dolgozó, a funkcionalitást mindenképpől tisztelő asztalos, acs a térhatároló egész elemeiben is a természet számunkra igazságként ható formáinak bölcs tisztaságával fogalmaz. Ha például a lécsor, a deszka tulipános, az adott anyaghoz igazodva lényegé, jelle, némelykor jelképpé stilizálja a mester. A véletlen, az egyszerű sohasem rangosodhat a követésre méltó tisztességig. Persze, sok ügyetlen kísérlet történetelt, s történiák ma is.

Talán az a látszat, hogy Salló István és Kardulus János igen hasznos munkájáról alig szólnak. Pedig valójában arról beszélünk. És arról, amit a falusi mesterek, művészek teremtettek, s amit szorgos munkával megyéni területre, összegyűjtött, lerajzolt a két szerző. Rövid, de négy nyelven közreadott bevezetőjükben kerülnek az elméleti fejtegetéseket. Szándékuk: a kapu- és kerítésállítók segítése jó példákkal, mintákkal, hadd éljen tovább, virágozzék ez a szép hagyomány, népművésztünk eredeti megnyilatkozása. Szándékuk beteljesedését bizonyára újonnan emelt kapuk, kerítések sora jelzi majd, de a kapu, kerítés nem állító könyves ember is haszonnal őrizheti

polcán, forgathatja az albumot, hiszen a kockaházakkal hazárdkodó időben megnyugtató ezeknek a szép, egyszerű építményeknek a látása.

A kapukon itt-ott felbukkanó giccses, népitől elütő díszek, képek (vadat üző hátizsákos vadász és egyebek) elmarasztalásában egy véleményen lehetünk a szerzőkkel. Nem úgy a követendő példaként emlegetett maiomfalvi kaputükröket illetően! Az albumban közreadott alakos kompozíciójú kaputükröket nem tartjuk szerencsésnek. Jóllehet a maiomfalvi mester gyönyörű kapukat emel, de kaputükröi stílustörések, elütnek az építmény egészétől, természetétől, nem tudnak, nem is tudhatnak beilleszkedni a jelképi erejűvé stilizált egészbe. Olyan formanyelven fogalmazódtak, ami népművészeti kiállítások lámpáin, sulykolóin, szektámlán, asztallapon, naiv faragó féldomborművén derék teljesítményként esetleg méltányolható, de itt csak csizma az asztalon. A mester maga is érzi ezt, egyszerűsíteni próbál, de a húszas-harmincas évek illusztrációinak szecessziós vonalai nem lehetnek az ősiség jegyei. Ez a változás kapufeliratban így érzékelhető: „Ha kel az ég szép hajnala kezemben az eke szarva”. „Fehérnyikó három malma falunk nevét arról kapta”. Ezek a tükrök, ezek a feliratok már nem a házbelleknek, nem a falustársaknak szólnak, nem készítenek meditálásra, legfeljebb a kirakatkézés hangulatát keltik az emberben.

Mindez egy művészetkedvelő mo-fondírozása, aki úgy véli, a remekművek és a műérték számba menő népi munkák emberi méretezésé, térrendező elvei között a valóságismeretben, a természetes igazságok tiszteletében közös szemléleti jegyek fedezendők fel. Amiből az is következnék, hogy az egészséges látáskultúrájú tömegek lehetséges, potenciális értői, szellemi mecénásai lehetnek a legkorszerűbb alkotásoknak is, éppen csak módot kellene lenni arra, hogy otthoni, tiszta látványélményeikkel mérjenek, s ne olajba fullasztott-fényezett falvédőnyomatok pirosuló, aranyló világát keressék ott, ahol igazság mondatik a világról s az emberről, mint otthon szokás náluk, amikor a bárdolatlan fa számmá, házzá, kapuvá lesz.

Forró László

¹ Megjelent az Útunk 1977. 19. számában.